

Morphological, Semantic, and Etymological Analysis of Ten Lexical Items in the Kashani Dialect

**Seyyed Mohammad Farid Rastgoofar¹, Seyyed Mohammad
Rastgoofar^{*2}**

Abstract

Beyond their communicative function, the Iranian dialects preserve a substantial portion of Iran's historical memory and cultural identity, retaining numerous archaic layers of the Persian language. The Kashani dialect is one such variety that remained in active use alongside Standard Persian until a few centuries ago. However, with the expansion of the standard language, formal education, and profound socio-cultural transformations, a considerable part of its lexical heritage has gradually fallen into disuse. Although several dialect dictionaries and descriptive studies have documented aspects of the Kashani vernacular, the historical origins and internal linguistic structure of many colloquial lexical items remain unexplored and have rarely been examined from the perspectives of historical linguistics and etymology. The present study investigates the

Date received: 28/05/2025

Date Review: 05/11/2025

Date accepted: 16/04/2026

Date published: 23/09/2026

* Corresponding Author's E-mail:
rastgoo@kashanu.ac.ir

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Kashan, Kashan, Iran.

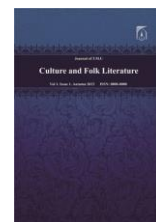
<https://orcid.org/0009-0006-4522-3752>

2. Assistant Professor of Persian language and literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Kashan, Kashan, Iran.

<https://orcid.org/0000-0001-8338-2152>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

morphological structure, etymology, phonological development, and semantic evolution of ten surviving lexical items from the spoken Persian of Kashan. It argues that, contrary to common assumptions, these words are not arbitrary colloquialisms but rather relics of earlier stages of Persian and of the historical dialect of Kashan.

Keywords: Kashan; Kashani Persian; historical Kashani dialect; Rāji dialect; spoken Persian.

Introduction and Theoretical Background

The study of Iranian dialects extends far beyond the documentation of regional vocabulary; it provides an essential means for reconstructing the linguistic and cultural history of Iran. Many lexical forms still preserved in contemporary local dialects are, in fact, survivals from Middle Persian, Old Persian, or other Iranian languages that have either disappeared or undergone substantial modification in Standard Persian. Consequently, structural and etymological analyses of such forms contribute significantly to clarifying the historical development of the Persian lexicon (Hasan-Dust, 2014).

Historical and literary sources likewise attest to the existence of a distinct indigenous dialect in Kashan alongside written Persian until relatively recent centuries. Evidence for this dialect appears in the *Fahlavīyāt* poems, the works of Rāvandī, the historical accounts of ‘Imād al-Dīn al-Iṣfahānī, and local chronicles such as the *History of Kashan* (Rāvandī, 1955; ‘Imād al-Dīn al-Iṣfahānī, 1999; Zarrībī, 1977). Although studies such as *The Rāji Dialect of Hanjan*, *The Persian Dialect of Qom*, *Dictionary of the Millennia-old Language of the Jews of Kashan*, and other investigations of the Central Iranian dialects have documented numerous lexical, phonological, and grammatical features, they have primarily remained descriptive in nature. The historical origins of many colloquial words in Kashani Persian, together with the linguistic mechanisms responsible for their development, therefore continue to require systematic etymological investigation.

Research Objectives, Questions, and Hypothesis

The principal objective of this study is to investigate the morphological structure, phonological evolution, etymology, and semantic development of ten lexical items preserved in the spoken Persian of Kashan, namely **talafe**, **khune-khā**, **danābe/danyābe**, **kāre**, **hāder**, **ham-pāche**, **handāt/handotemu**, **havūq**, and **yahovdey**.

The research addresses the following questions:

- Through which morphological structures and phonological processes have these lexical items developed?
- What are the historical origins and etymological roots of each word?
- How are these forms related to Middle Persian, Old Persian, other Iranian dialects, or Arabic?
- Can they legitimately be regarded as survivals of the historical dialect of Kashan?

The central hypothesis proposes that the majority of these lexical items are not rootless colloquialisms or accidental popular formations. Rather, they represent inherited or transformed forms originating in earlier stages of Persian or other Iranian languages, whose present forms have emerged through regular phonological developments, morphological processes, and semantic change over the course of linguistic history.

Data Collection and Methodology

This study adopts a descriptive-analytical approach within the framework of historical linguistics. The primary corpus consists of lexical items collected through direct observation of living speech among elderly native speakers of Kashan, supplemented by extensive evidence drawn from written sources. Each lexical item was examined using etymological dictionaries, general and dialectal lexicons, historical and literary texts, studies in historical linguistics, and relevant Arabic sources.

The analysis of every entry was conducted according to four complementary criteria: (1) morphological structure, (2) phonological development, (3) historical origin and etymology, and (4) semantic evolution. Whenever available, textual attestations from historical sources

were employed to support, refine, or challenge the proposed etymological interpretations.

Analysis and Discussion

The findings demonstrate that all of the lexical items examined possess identifiable historical backgrounds and that their present forms represent the outcome of gradual developments within the Persian phonological and lexical systems. Recurring linguistic processes include syllable reduction, phoneme assimilation, consonantal shifts such as /b/ → /p/, /f/ → /b/, /z/ → /č/, and /q/ → /x/, as well as the reduction of compound structures—developments widely attested throughout Iranian dialectology.

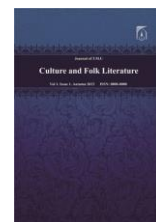
The analysis of **talafe** suggests that it represents a shortened form of *tafāleh*, itself derived from the Arabic *thufālah*. Accordingly, the traditional assumption that *tafāleh* originated in Persian appears to be unsupported by the available linguistic evidence.

The study of **khune-khā** goes beyond the conventional interpretation as a compound of *khāneh* ("house") and *khāh* ("desire"), proposing instead that it developed historically from *khānaqāh*. Both phonological correspondence and functional similarity lend considerable support to this hypothesis.

The lexical forms **danābe/danyābe** are argued to derive from *dahan-yāfe*, itself historically connected with the Middle Persian verb *wiyāftan* ("to open the mouth"). Their development also appears to be associated with a wider lexical family relating to yawning and the opening of the mouth.

The word **kāre**, denoting both "mold" and "spider web," is shown to be motivated by the underlying semantic notion of "something woven." This interpretation explains its relationship with the broader lexical family built upon the Persian root *kār*, including words associated with weaving, craftsmanship, and textile production.

Earlier proposals deriving **hāder** from *hāzer-bāsh* or the Arabic *ḥ ādhir* were critically reassessed. The evidence instead favors its derivation from *havādār* ("guardian," "protector"), ultimately connected with the Persian idiom *havā-ye kasi rā dāshtan* ("to look after someone"), both semantically and structurally.

The study likewise argues that **ham-pāche** represents a historical development of *ham-bāze* rather than bearing any connection with *pāche* ("trouser leg"). Instead, it belongs to the lexical family of *hambāz* and *anbāz*, reflecting the concept of shared participation or common affiliation.

Similarly, **handāt** and **handotemu** are interpreted as descendants of *hendākht* and *hendākhtemān*, which underwent progressive phonological reduction and dialectal simplification before reaching their present forms.

The lexical item **havūq** is compared with the older forms *hambāgh*, *hanbāgh*, and *anbāgh*, and a plausible pathway of historical phonological development is proposed to account for its contemporary pronunciation.

Finally, the Kashani adverb **yahovdey**, meaning "suddenly," is interpreted as historically related to the older Persian form *havāzī* and the colloquial expressions *yeho* and *yek-ho*. Its present meaning is therefore viewed as the outcome of a gradual semantic and phonological evolution of earlier lexical structures.

Taken together, the analyses demonstrate that the proposed etymologies are supported by the convergence of three complementary categories of evidence: phonological, morphological, and semantic. Although the scarcity of historical documentation prevents definitive conclusions in certain cases, the cumulative linguistic evidence strongly supports the view that these lexical items preserve archaic layers of Persian and constitute genuine survivals of the historical dialect of Kashan.

Conclusion

This study demonstrates that a substantial portion of the colloquial vocabulary of Kashani Persian, contrary to widespread assumptions, consists of authentic historical lexical survivals that have endured through natural processes of linguistic change. These words possess not only considerable linguistic significance but also represent an integral component of Kashan's cultural heritage and historical identity. Their documentation, etymological analysis, and systematic preservation are therefore essential for reconstructing the historical development of Persian, advancing research on Iranian dialectology, and safeguarding Iran's intangible linguistic heritage.

More broadly, the study illustrates that the integrated examination of phonological, morphological, semantic, and historical evidence provides a robust methodological framework for explaining the origins of dialectal vocabulary and for reassessing a number of widely accepted but insufficiently supported etymological interpretations.

References

- Aqa Rabie, A. (2004). *The Raji dialect of Henjan*. Academy of Persian Language and Literature.
- Emad al-Din Isfahani. (1999). *The pearl of the palace and the Gazetteer of the age* (introduction and research by D. A. M. Al-Toumeh). Mirath-e Maktub.
- Gebai, N. (2015). *The Thousand-Year-Old language of the Jews of Kashan*. Los Angeles. Retrieved from babanouri.com
- Ghasemi, M. (2009). A supplement to the supplement of Persian dictionaries. *Nashr-e Danesh*, 23(3), 43–57.
- Hasandoust, M. (2014). *An etymological dictionary of the Persian language*. Academy of Persian Language and Literature.
- Ibn Manzur, M. (1988). *The Arabic language* (edited, annotated, and indexed by Ali Shiri). Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Jahani, Z. (2006). *Barzak, the Jewel of the mountains*. Maranjab.
- Ravandi, S. A. (1955). *Collected poems* (edited and published by Jalal al-Din al-Urmavi, known as Mohaddeth). Majles Press.
- Sadeghi, A. A. (2001). *The Persian language of Qom*. Bavardaran.
- Sadeghi, A. A. (2010). On Borhan-e Qate. In M. Gholamrezaei (Ed.), *Festschrift for Mohammad Moin*. Tehran: Mirath-e Maktub.
- Sotoudeh, M. (1986). *The Naein dictionary*. Institute for Cultural Studies and Research.
- Zakeri, M. (2002). Etymology or pseudo-etymology: A critique of the article “The etymology of several Persian words.” *Nameh-ye Iran-e Bastan*, 3, 92–99.
- Zarrabi, A. (1957). *The history of Kashan* (edited by I. Afshar). Amirkabir.

فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۴، شماره ۶۹، پاییز ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی

سید محمدفرید راستگوفر^۱، سید محمد راستگوفر^{۲*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

چکیده

زبان امروزی کاشان و پیرامون، زبان فارسی معیار کشور است و زبان بومی پیشین آن دیرگاهی است که از میان رفته و جز در برخی آبادی‌های پیرامون چون آران، ابوزیدآباد و ... گویشوری ندارد. این زبان یا گویش بومی با گذر زمان و بر اثر دگرگونی‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، از میان رفته و تنها واژه‌هایی پراکنده از آن در گفتار روزمره و به‌ویژه در زبان پیرانیان کاشان باقی مانده است. این گفتار پس از درآمدی درباره گویش بومی فراموش‌شده کاشان، با رویکردی توصیفی - تحلیلی به بررسی نمونه‌هایی از واژه‌های کوچه‌ای و عامیانه کاشان پرداخته و واژه‌هایی

۱ استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

<https://orcid.org/0009-0006-4522-3752>

۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران (نویسنده

مسئول)

*rastgoo@kashanu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-8338-2152>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

چون تلفه، خونه‌خا، دنبه، کاره، هادر، هندتمو، هووق و... را از جنبه‌های ریشه‌شناسی، ساختاری و معنایی بررسی‌شده و کوشیده است تا منشأ و جایگاه آن‌ها در نظام زبان بومی کاشان مشخص شود. برآیند این پژوهش بازنمودن این نکته است که واژه‌های کوچه‌ای و عامیانه، وارونه پندار بسیاری، واژه‌هایی ریشه‌دار و درست و استوارند و یادگارانی از فرهنگ و زبان پیشین و دیرین ما، و از همین‌روی پاس‌داشتنی، و گردآوری و مستندسازی آن‌ها می‌تواند به حفظ بخشی از میراث زبانی و هویتی منطقه یاری رساند.

واژه‌های کلیدی: کاشان، فارسی کاشانی، گویش پیشین کاشان، گویش راجی، زبان گفتاری.

۱. مقدمه

زبان امروزی مردم کاشان و پیرامون، همان زبان معیار و رسمی کشور است و جز پاره‌ای ویژگی‌های لهجه‌ای، دگرگونی دیگری ندارد. با این همه، در زبان گفتاری و کوچه‌ای و به‌ویژه در زبان روستایی، و به‌ویژه‌تر در زبان پیرانیان، واژگان بسیاری هست که در فارسی معیار امروزه نیست و این نشانی است بر اینکه کاشانیان به گمان بسیار، پیش‌ترها جز فارسی، گویش دیگری نیز داشته‌اند که بیشتر در گپ‌وگفت‌های هرروزی و کوچه‌ای از آن بهره می‌گرفته‌اند، گویشی نزدیک و همانند با گویش‌هایی که هنوز در جاهایی از دور و بر کاشان مانند آران، ابوزیدآباد، باد، قهرود، ایبانه، کامو و ... زنده‌اند و گویشورانی دارند و گاه گویش «راجی» خوانده می‌شوند. درست دانسته نیست که این گویش گفتاری و کوچه‌ای کاشان و بیشتر روستاهای دور و بر آن (جز روستاهای یادشده)، کی از میان رفته و تنها واژه‌هایی از آن بر جای مانده است. کهن‌ترین نشانی که از این زبان از یادرفته کاشان سراغ داریم، چند واژه کاشانی است که حمزه اصفهانی در کتاب *از میان رفته/الموازنه بین العربیه و الفارسیه* به دست داده است. برای نمونه گفته است که قثاء (= خیار) را در کاشان شنگ‌هیاری می‌گویند، سرمه را سرمجه، قصب (= نی) را نِهه، شکاعی (گیاهی نرم

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

با شاخه‌های نازک) را کافلواز، و بومادران را بژه. (صادقی، ۱۳۸۱، صص. ۱۷، ۲۰، ۲۵، ۴۲، ۴۵). پس از آن مصراع‌ی فهلوی‌گونه است در پایان قطعه‌ای از ابوالرضا راوندی دانشمند و ادیب و شاعر برجسته سده ششم (راوندی، ۱۳۳۴، ص. ۶۲):

کتبت و قد عزمت علی التنائی و دمع العین یمزج بالدماء

أعلل بالذی قد قیل قبلی «بت شم اج زید دای چم رمائی»

محدث ارموی مصحح دانشمند بسیاریان دیوان ابوالرضا، در پانوشت یاد کرده که خوانش و معنی مصراع یادشده را از دانشمند تیزبین، شیخ محمدعلی معزی دزفولی، پرسیده و او آن را چنین خوانده است: «بت شم (به تو شوم) آج (ای جان) زید دای (زود بیا) چم ز مائی (چون از مایی)» و روی هم یعنی: فدای تو شوم ای جان من، زود باز گرد و بیا، چون که تو از مایی (همان‌جا).

گرچه از عبارت «قد قیل قبلی» بر می‌آید که این مصراع سروده ابوالرضا نیست و ابوالرضا آن را که به گمان بسیار در میان مردم شناخته و شاید زبان زد بوده، از زبان مردم برگرفته است، گواهی است بر روایی زبان آن مصراع، در میان کاشانیان آن روزگاران.

گواه دیگر، گزارش عماد اصفهانی است در خریده/التقصر، از زبان کمال‌الدین احمد کاشانی، فرزند سید ابوالرضای یادشده، از برگردان این پدر و پسر، یک دوبیتی پهلوی را به عربی. «و انشدنی کمال الدین احمد لوالده السید ابی الرضا فضل الله فی تعریب معنی بهلوی»^۱ (عماد اصفهانی، ۱۳۷۸، ج. ۳/ص. ۷۸؛ محدث ارموی، ۱۳۶۶، ص. ۱۴۳). افسوس که عماد تنها دو برگردان عربی آن دوبیتی پهلوی را آورده و خود آن پهلوی را که به گمان بسیار به گویش کاشانی بوده، نیاورده است.

گواه دیگر، دوبیتی زیر است از ابوسعید علی بن فرخان، به زبان کاشی (القاسانی) و از سده ششم (فیروزبخش، ۱۴۰۲، ص. ۶۶):

هَذِرْجِ أَجْ عَاقِلِي بُذْ بَغْهَانِ شَاذِ هَذِرْجِ أَجْ آدَمِي بَكَاَمَه رَسَاذِ

نَه هَرَكِش رَاشْتِ فَا اِشْتَاذِ گِیْتِ كَ فَاجِرْاَشْتِ بُذِ یَا شِیْفَ بَشْتَاذِ

فیروزبخش که این دوبیتی کاشانی را برای نخست بار به دست داده، در گزارشی پس از یادکرد پیشینه زبان کاشی در دیوان ابوالرضا، تذکره خلاصه الشعار، خریده القصر، کشیک‌خانه، افزوده است: «این دوبیتی را صاحب کتاب الابداع فی العروض، هنگامی که از احکام عروضی اشعار غیرفارسی ایرانیان سخن می‌گوید، نقل کرده و چیزی از زبان مادری‌اش به یادگار گذاشته است». درباره ترجمه این دوبیتی نیز چنین نوشته: «معنای مصراع چهارم را در نیافتیم؛ ولی ترجمه سه مصراع دیگر باید چنین باشد: هرگز (؟) هیچ عاقلی در جهان شاد بود؟ هرگز (؟) هیچ آدمی به کام دل رسید؟ نه هرکس راست فراز ایستاد ... (؟)» (همان‌جا).

گواه دیگر بر گویش کاشانی، چنان‌که محدث ارموی در پانوشته یادشده دیوان، یادکرده، گواهی‌های میر تذکره است که چندین بار در گزارش کار و بار کسانی، سرودن شعر به زبان کاشانی را از توانایی‌های آنان، شمرده و دو بیت نیز بدان زبان آورده. کسانی مانند حیدر ذهنی: «در طرز غزل و هزلیات خصوصاً به زبان اهل کاشان متفرد می‌نمود» (میر تقی‌الدین، ۱۳۸۴، ص. ۴۶۹)؛ مولانا مشفق: «... در شعر فارسی و زبان کاشی کمال مهارت ظاهر می‌ساخت» (همان، ص. ۶۵۷)؛ خواجه‌گی عنایت: «این قطعه را به زبان کاشی برای یکی از صاحب داعیه‌های کاشان گفته و الحق بسیار مضحک و شاعرانه است:

نَه جَلِ گُونَه‌ای کِه خَوَاجَه جَانَش پُورَه نَه بُوَد کِه چِیا بَغْل کَرِی شَاکَشْکِی

ایْتَه نَه و اِیْنَه چَلَه چَر در مِیز گُو در مِیزِی نَزَه بَزْرَگِ آبَشْکِی

(همان، ص. ۵۱۰)

نجیب کاشانی نیز در کتاب کشیک‌خانه، در گزارش گپ‌وگفتی با شاهزاده جلال‌الدین اکبر، بیتی به این زبان می‌آورد که شاهزاده برای او می‌خواند و به او می‌گوید: «ظاهراً

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

کاشی‌های شما در میان خود زبان دیگر دارند که به آن متکلم، و شعر هم به آن زبان گفته‌اند» (نجیب کاشانی، ۱۳۹۴، ص. ۴۱). خود نیز در پی درخواست شاهزاده، دو رباعی بدان زبان می‌خواند.

باری، از این گزارش‌ها بر می‌آید که گویش کاشانی تا و در سده دوازدهم هم چنان زنده بوده و کم‌وبیش به کار می‌رفته است، و از آن پس کم‌کم رو به فراموشی و خاموشی می‌نهد، چنان‌که در نیمه دوم سده سیزدهم، به گواهی تاریخ کاشان، نوشته شده در ۱۲۸۸ق، دیگر کسی بدان سخن نمی‌گوید: «اصل زبان مردم این حدود همین است که در این اوراق نگارش یافته، ولی مردم بلوک را غیر از این زبان که زبان واقعی آن‌هاست، زبانی دیگر هست که اهل شهر از فهم معانی آن بی‌خبرند و آن را زبان رایجی می‌گویند ...» (ضرابی، ۲۵۳۶، ص. ۲۴۵). باری، دو‌یست‌سالی است که این زبان بومی کاشان و بیشتر آبادی‌های پیرامونی‌اش از میان رفته و تنها واژگانی از آن در زبان گفتار و کوچه بر جای مانده است، که آن‌ها نیز رو به فراموشی می‌روند.

۱-۱. بیان مسئله

پرسمان این پژوهش بررسی و بازنمایی ساختار، ریشه و معنی شماری از واژگان فارسی کاشانی است. این واژه‌ها از گونه گفتاری / کوچه‌ای / عامیانه‌اند و در نوشتار یا گفتارهای رسمی و ادبی به کار نمی‌روند و از همین‌روی چه‌بسا کسانی آن‌ها را واژه‌هایی بی‌ریشه، بی‌پدر و مادر، خطا و ناروا، یا نشان‌جوادی و بی‌کلاسی می‌پندارند، و با چنین پنداری آن‌ها را پس می‌زنند و زمینه خاموشی و فراموشی‌شان را شتاب می‌دهند.

واژه‌های بررسی شده برخی مانند دنبه، کاره، هادر، هندات، و هندتمو، بازمانده‌هایی از همان زبان کهن دیروزه کاشانند و تبارشان به فارسی میانه و فارسی باستان می‌رسد، و

برخی چون خونه‌خا، گونه گفتاری و دگرگون‌شده فارسی رسمی‌اند. نیز بیشتر آن‌ها ویژه کاشان و دورو برند، و برخی چون هم‌پاچه در دیگر جاها نیز به کار می‌روند. در گزارش تبارشناسی واژه‌ها، گاه برای آشکاری بیشتر رگ و ریشه یک واژه، واژگان دیگری از همان تیره و تبار یا در پیوند با آن را نیز اندکی بررسی‌ده‌ایم، چنان‌که در گزارش «کار» کار، کارتنه، گاله، گلیم، جوال، قالی، شال، و ... را.

در بررسی واژه‌ها، هرچند چه‌بسا ریشه باستانی آن‌ها را آورده‌ایم، خواسته ما بیشتر نشان دادن خاستگاه این واژه‌های گفتاری کوچه‌ای عامیانه در فارسی نوشتاری ادبی معیار است، کم‌وبیش آنچه عرب‌ها «رَدَّ العَامِیَ الِی الفَصِیحِ» می‌گویند. نیز نشان دادن فرایند و چگونگی گشتگی آن‌ها از فارسی معیار ادبی به فارسی گفتاری کوچه‌ای. در بررسی‌ها، گاه ناگزیر از حدس و گمان شده‌ایم و چه‌بسا تیر گمانمان کثر رفته باشد، باکی نیست، بدین امید که این کژی‌ها زمینه و انگیزه شود تا صائب‌نظرانی خطای ما را به صلاح آرند و گره از کار فروبسته ما و این واژه‌ها بگشایند. ایدون باد.

واژه‌ها را به شیوه الفبایی از پی هم آورده‌ایم و آن‌ها را به گونه‌ای که رهقیان به کار می‌برند، آوانویسی کرده‌ایم، از این رو که خود زاده رهقیم و از گویشوران فارسی رهقی، که گاه با فارسی خود کاشان یا دیگر روستاهای آن، اندک دگرگونی لهجه‌ای نیز دارد.

۲. پیشینه تحقیق

درباره بازنمایی ساختار، ریشه و معنی واژگان کوچه‌ای کاشانی تاکنون پژوهشی انجام نگرفته و پژوهش پیش رو، نخستین گام در این زمین و زمینه است. آنچه پیش از این انجام گرفته و ما می‌دانیم، گردآوری واژگان بوده نه ریشه‌یابی، آن‌هم بیشتر گردآوری واژگان گویشی و بومی / راجی، یا بررسی‌هایی آواشناختی و دستوری، مانند ۱. گویش‌های

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

پیرامون کاشان و محلات، محمدرضا مجیدی، تهران، انتشارات بنیاد شاهنشاهی فرهنگستان‌های ایران، ۱۳۵۴؛ ۲. گویش آران و بیدگل، احسان یارشاطر، ترجمه نازیلا فتح‌زاده، فرهنگ مردم، س ۵، ش ۱۹ و ۲۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۵؛ ۳. لغات و ضرب‌المثل‌های کاشانی، حسن عاطفی، کاشان، انتشارات مرسل، ۱۳۸۶؛ ۴. فرهنگ زبان هزاران ساله یهودیان کاشان، نورالله گبای، لوس‌انجلس، ۲۰۱۵؛ ۵. برخی ویژگی‌های آوایی در لهجه کاشان، رضا شجری، گویش‌شناسی، شماره ۵، ۱۳۸۵؛ فرهنگ گویش‌های کاشان، گارنیک آساطوریان، تهران، بنیاد فرهنگ کاشان، ۱۳۹۵.

۳. واژه‌های بررسی شده

۳-۱. تلفه (tolfe)

مانده‌های چای و دمنوش پس از دم‌کردن. مانده میوه پس از آب‌گیری. «تلفه» که بیشتر درباره مانده‌های چای دم‌کرده به کار می‌رود، گشته و کوتاه‌شده «تفاله» می‌نماید و پی‌آمد چنین فرایندی: تفاله < تفله < تلفه. و «تفاله» که پس‌ماند چیزهایی است چون میوه، هویج و چغندر آب‌گیری‌شده، یا پس‌ماند چیزهایی چون چای و دمنوش، یا ته‌ماند چیزهایی چون سرکه، آب‌میوه، و شراب، گویا فارسی‌شده «تفاله» عربی باشد به همین معانی یادشده تفاله، از ریشه «ثفل» به معنی ته‌نشین شدن آب و شراب و سرکه و .. به گونه‌ای که بخش زیرین سفت و دُرْد‌آمیز گردد و بخش زیرین شل و شفاف شود. در عربی، این بخش زیرین «ثفل» و آن بخش زیرین «صفو» است: دو واژه‌ای که دو واج نخست آن‌ها یک‌سان است و تنها در واج سوم دوگانگی دارند، و این دوگانگی، گویا یک هنجارِ نانوشته در عربی است که چه‌بسا با دگرگون کردن یک واجِ واژه‌ای، معنی آن وارون و واژه‌ای دیگر، در معنی ضد آن ساخته می‌شده، اینک چند نمونه: وصل ≠

فصل، نعمت ≠ نعمت، فرح ≠ طرح، خلج ≠ خرج، صلح ≠ طلح، کر ≠ فر، رتق ≠ فتق، فلق ≠ غلق. بنیادِ معنایی «ثقل» چنان‌که یاد شد، «در زیر نشستن است» و از همین‌روی، با «سفل» که معنی بنیادین آن نیز «زیر» است، در پیوند است و لهجه و گونه‌ای از آن می‌نماید، نیز با «خثر» که با «ثقل» هم‌معنی است.

گفتنی است که دهخدا «تقاله» را فارسی و ساخته‌شده از «تف» + پسوند «اله» گفته است: «تقاله... مرکب از تف، آبِ دهان و آله، اداتِ نسبت» (دهخدا)، گویا چنین پنداشته که خاستگاه این واژه جویدن چیزی آب‌دار بوده که پس از جویدن، آب آن را فرو داده، مانده آن را به بیرون تف می‌کرده‌اند، و بر بنیاد همین تف کردن، آن مانده آب‌گرفته تف‌شده را تقاله (= تف‌شده) نامیده‌اند، و سپس‌ها با گسترش معنایی، دیگر پس‌مانده‌ها را نیز تقاله گفته‌اند. دهخدا بر پایه چنین پنداری، «ثقل» عربی را «شاید معرب از تقاله فارسی» گفته است. پنداشتِ دهخدا گویا درست نباشد و چنان‌که گفتیم «تقاله» فارسی برگرفته از «تقاله» و «ثقل» عربی باشد، به‌ویژه که این واژه‌های عربی در دیگر زبان‌های سامی پیشینه دارند (درباره این پیشینه ← معجم الدوحة التاریخی للغة العربیة).

۲-۳. خونه‌خا (xune x□)

این واژه که گویش کوچه‌ای «خانه‌خواه» است، به معنی دوست و آشنایی است که کسی در شهر یا روستای دیگری دارد و هنگام سفر، به جای مسافرخانه، به خانه او می‌رود. به گفته فرهنگ‌ها: «چون مسافری وارد شهر شود، با هر که سابقه معرفت داشته باشد، به خانه‌اش درآید، صاحب آن خانه خانه‌خواه اوست» (دهخدا، به نقل از غیاث‌اللغات، آندراج). «چون مسافری در شهری وارد شود، با هر که سابقه معرفت داشته باشد، به خانه‌اش سرزده درآید، صاحب آن خانه خانه‌خواه اوست. محاوره‌دانان ایران» (وارسته، ۱۳۶۴، ص. ۱۱۰). «شخصی باشد که اگر در شهری وارد شود، به سابقه معرفت در منزل

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

او فروکش کند. چنان‌که گویند: ما در این شهر خانه‌خواهی نداریم، یا گویند: فلان غریبی که در این شهر رسیده، خانه‌خواهش من بودم. و این از اهل زبان به تحقیق پیوسته» (لاله‌تیک، ۱۳۹۸، ج. ۱ / ص. ۷۷۴). این واژه سپس‌ها با گسترش معنایی، معنی دوست، آشنا، رفیق، محرم، صمیمی، گستاخ و خودمانی را نیز پذیرفته است و بر بنیاد آن، واژه‌هایی چون «خانه‌خواهی» (= دوستی، یگانگی، صمیمیت) و «خانه‌خواه‌شدن» (= دوست شدن، صمیمی شدن، یکی شدن) نیز ساخته شده است (دهخدا).

این واژه با این معنی، که در کاشان و حومه تا چهل‌پنجاه سال پیش بسیار شنیده می‌شد و هنوز نیز گاه از پیرانی‌ها شنیده می‌شود، هرچند در متون کهن گویا به کار نرفته، در روزگار صفوی و سروده‌های سبک هندی کاربردی بسیار دارد. اینک نمونه‌هایی:

داشت در آن بلده یکی خانه‌خواه بر درش افشاند ز خود گردِ راه

(یحیی کاشی، از دهخدا)

به هیچ دل ز غمت چون نشاط راه ندارم به خانه که روم من که خانه‌خواه ندارم

(نجیب کاشانی، ۱۳۸۲، ص. ۷۶۷)

آرایشِ حریمِ خدا قبله‌گاهِ خلق کش کعبه خانه بود و خدا بود خانه‌خواه

(همان، ص. ۵۷۵)

می‌برد غم ره به سر وقتِ دلِ ما بی دلیل ابرِ نیسان می‌شناسد خانه‌خواه خویش را

(صائب، ۱۳۸۳، ج. ۱ / ص. ۴۵)

اشکِ مرا چون صدف دلی نپذیرفت وای به ابری که خانه‌خواه ندارد

(همان، ج. ۴ / ص. ۲۱۶۳)

خانه‌خواه هر بلا و اعظ منم در شهرِ عشق منزلی سیلاب را نبود به جز ویرانه‌ام

(واعظ قزوینی، ۱۳۵۹، ص. ۲۹۷)

صاحبِ دل کیست حیرانم درین غفلت‌سرا آینه یک گل زمین است و جهانی خانه‌خواه

(بیدل، ۱۴۰۰، ج. ۲ / ص. ۱۶۰۲)

خلاصی تان دهم از دست دشمن شویتان خانه خواه و دوست با من

(بابایی، ۱۴۰۰ الف، ص. ۲۴۵؛ همو، ۱۴۰۰ ب، ص. ۶۶)

سواد دوستی رسمی ندارد غیر دلجویی ز مهمان می خرد اسباب مجلس خانه خواه آن جا

(اسیر شهرستانی، ۱۳۱۴ ق، ص. ۱۱۷)

درباره ریشه خانه خواه جایی چیزی نیافتیم جز این سخن استاد علی اشرف صادقی در کتاب فارسی قمی، که با فارسی کاشانی نزدیکی بسیار دارد: «خونه‌خا: شخص آشنایی که به خانه کسی وارد می شود و احیاناً شب در آن جا می ماند، گویی فقط خانه او را می خواهد نه خود او را» (صادقی، ۱۳۸۰، ص. ۶۳). پیداست که این دیدگاه استاد: «گویی فقط خانه او را می خواهد نه خود او را» برداشتی از ساختار و اجزای آمیغی / ترکیبی این واژه است: خواهنده خانه، چنان که بر بنیاد همین برداشت، واژه را به «شخص آشنایی که به خانه کسی وارد می شود و احیاناً شب در آن جا می ماند» معنی و تعریف کرده است. چنین می نماید که نه برداشت استاد درست باشد و نه معنی و تعریفی که بر بنیاد آن به دست داده است. به گمان ما دور نیست خانه خواه دگرگون شده «خانقاه» باشد. بدین گونه که در زبان مردم / زبان کوچه «ق» خانقاه - که برای مردم واژه ای چندان آشنا و آسان نبوده - به «خ» دگرگون شده و واژه آشناتر و آسان تر خانه خواه را پدید آورده است (چنان که با همین دگرگونی «نقشه» «نخشه» شده و «وقت» «وخت» و «مشق / مقش» «مخش» و «طاقچه» «طاخچه» و «زرنیق» «زرنیخ» و «ذقن» «زنخ» و «چارق» «چارخ» و ...). گمانی که دو پشتوانه آن را استوار می دارد: نخست هم گونی گفتاری بسیار و آشکار دو واژه خانه خواه و خانقاه؛ دیگر هم گونی معنایی و کاربردی این دو واژه. می دانیم که خانقاه جز این که جای گاهی برای همایش های آموزشی، پرورشی، نیایشی و ... صوفیان بوده، جای گاه آمد و شد و بود و باش و خواب و خوراک صوفیان، به ویژه صوفیان مسافر نیز بوده است و صوفیان مسافر، نیز مسافران صوفی نما و ناصوفی، چون به شهری می رفتند،

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

نگران و دل‌واپس جای خواب و خوراک نبودند، به خانقاه می‌رفتند که در آن‌جا هم جای خواب داشتند و هم چه‌بسا خورد و خوراک. به سخن کوتاه: خانقاه مسافرخانه مفت و مجان صوفیان نیز بود، همان‌گون که خانه خانه‌خواه (= دوست و آشنا و میزبان کسی در شهر یا روستایی دیگر) مهمان‌خانه/ هتل مفت و مجان دوست مسافرش: دوست مسافری که از شهر یا روستای خود به مهمانی او آمده بود. این دیدگاه پشتوانه سومی نیز دارد: این معنی دیگر که در فرهنگ‌ها برای خانه‌خواه آمده است: «مقامی که برای نزول مسافران در ده‌ها و قصبه‌ها معین سازند» (دهخدا، به نقل از آندراج). «عبارت است از خانه‌ای که برای مسافران در دهات و قصبه‌جات معین کنند» (وارسته، ۱۳۶۴، ص. ۱۱۰؛ لاله‌تیک، ۱۳۹۸، ج. ۱/ص. ۷۷۴). این خانه یا مقام را که همانند خانقاه جای‌گاه مسافر بوده، به گمان بسیار کسانی بر بنیاد همین همانندی، خانقاه می‌خوانده‌اند، و همین نام کم‌کم در زبان مردم خانه‌خواه شده است. اگر کسی بگوید: بر بنیاد این معنی، خانه‌ای که برای مسافران ساخته می‌شده، از این‌روی بوده که مسافر خانه‌خواه یعنی خواهان خانه‌ای برای ماندنی چندروزه است، و از همین‌روی آن خانه، خانه‌خواه نام گرفته، یعنی خانه‌ای برای خواهندگان خانه/خانه‌خواهان، جدل با سخن حق نکنیم و گوییم: گمانی است که راهکی به دهکی می‌برد.

۳-۳. دَنابه / دَنیابه (dan□be/dany□be)

دهن‌دره، خمیازه

این واژه که ویژه کاشان می‌نماید و در دیگر گویش‌نامه‌ها یافت نشد، گونه دیگری از «دهن‌یافه» است و دهن‌یافه نیز واژه‌ای است که کاربردی بسیار اندک داشته و تاکنون کمتر نشانی از آن دیده شده: یکی در این عبارت ابومنصور عبدالمؤمن اصفهانی در ترجمه

عوارف المعارف سهروردی: «هفت چیز در نماز از شیطان است: خون از بینی آمدن، و خواب کردن، و وسوسه، و دهن یافه، و خاریدن اندام، و بازی کردن» (ابومنصور اصفهانی، ۱۳۶۴، ص. ۱۳۶) و دیگر در ترجمه فارسی *الابانه*، شرح السامی فی الاسامی میدانی در گزارش واژه «الثوباء» این گونه: «الثوباء: آسا، یعنی دهن یافه» (میدانی، ۱۳۷۹، ص. ۹). استاد صادقی - که این ترجمه به کوشش ایشان چاپ شده - در پانوشته درباره این واژه چنین نوشته‌اند: «این لغت در جایی دیده نشد. در زبان پهلوی فعل *wiy□ftan* به معنی «بازکردن دهان» است که در فرهنگ‌های فارسی ضبط نشده، اما در *تاریخ الوزرای نجم الدین ابوالرجای قمی* (ص. ۳۹)، به صورت «بیافتن» به کار رفته است: «دهانی که مردم بر ایشان می‌بیافتند از فواق بود نه از خنده». کلمه «بیافیل» که در *فرخنامه* (ص. ۳۲۱) به معنی دهان‌دره آمده، از همین فعل است. کلمه عامیانه *guw□f* در تداول مردم کرمان نیز مبدل همین فعل است. شاید «یافه» در «دهن یافه» مخفف «دهن بیافه» و از همین فعل گرفته شده باشد» (همان‌جا) در فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی نیز بر بنیاد سخن یادشده استاد صادقی، در باره دهن یافه چنین آمده: «ظاهراً مخفف دهن بیافه، و جزء دوم آن به لغت بیافتن مربوط است» (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج. ۴ / ص. ۲۹۴۰) «بیافتن»، نیز «بیاب» را - که از همین ریشه است - نیز برآمده از ویافتن *wiy□ftan* و ویاب *wiy□b* فارسی میانه و وی-داف- *vi-d□f-ta* فارسی باستان دانسته‌اند از ریشه داف/ داپ *d□f* / *d□ph* به معنی دهن گشودن و خمیازه کشیدن (همان، ج. ۱ / ص. ۵۵۷).

بر این بنیاد، «دهن یافه» در فارسی کاشانی، با گشتگی «ف» به «ب» دهن یابه شده است، شاید نیز نخست «دهن یاه» شده و سپس «دهن یابه»؛ (چراکه گشتگی «ف» به «ب» بیشتر با میان‌جی «و» روی می‌دهد) و سرانجام در زبان کوچه، کوتاه گشته و «دنیابه» و «دءنابه»

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

شده. افتادن «ب» از بیافه / بیابه نیز شاید پی‌آمدِ سنجشِ آن‌ها با واژگانی چون بیافتن، برفتن، بگفتن، بنشستن و ... باشد و «ب» را پیشوند پنداشتن.

گفتنی است که دهن‌یابه هرچند خود در فرهنگ‌ها و متون نیامده، گونه‌های دگرگون‌شده‌ای از آن در برخی فرهنگ‌ها آمده: «آهنبیابه» در فرهنگ جهانگیری، «آهنبایه» در فرهنگ سروری و «آهنبایه» در فرهنگ سرمه سلیمانی. گونه‌هایی که پی‌آمدِ کژخوانی، کژنویسی و کژبینی، و کژدانی نسخه‌نویسان یا فرهنگ‌نویسان می‌نمایند. استاد صادقی پس از یادکرد این گونه‌ها در فرهنگ‌های یادشده، افزوده‌اند: «آهنبایه ... به احتمال قوی تصحیفِ دهن‌یافه است... ظاهراً کلمه به صورتِ دهنیافه نوشته شده بوده که آهنبایه خوانده شده است. یافه مخففِ ویافه از فعلِ ویافتنِ پهلوی به معنی بازکردنِ دهان است ... دهن‌یافه امروزه در ابوزیدآبادِ کاشان به صورتِ dehanowe به کار می‌رود (مزرعتی، ۱۳۷۴، ص. ۱۱۶) و مراحلِ تحوّلِ کلمه باید چنین باشد: dahan-yafa > dahan-yawe > yava (صادقی، ۱۳۸۹، ص. ۴۸۰).

این نیز گفتنی است که شاید دهن‌یافه / دهن‌یابه با «خمیازه / خامیازه» نیز در پیوند باشد که گویا از دو بخشِ «خم / خام» و «یازه» ساخته شده است: خم / خام گونه دیگری از «کام» (= دهان) می‌نماید و «یازه» به معنی گشودن و بازکردن، که دور نیست گونه‌ای گویشی از همان «یافه» باشد. «خمیازه» در ساخت و معنی، سنجیدنی است با «یازاک به دهن» و «یازیدن به دهن» برخی فرهنگ‌ها چون *البلغه و مقدماته الادب* (ر.ک. قاسمی، ۱۳۸۸، ص. ۴۸). نیز دور نیست واژه‌های «آسا» و «بیاستو» نیز که به معنی خمیازه‌اند، با همین «یافه» در پیوند باشند. «فاژه» کوتاه‌شده «دهن‌فاژه» به معنی خمیازه نیز با دهن‌یافه در پیوند می‌نماید و «فاژ» / «فاژه» هرچند در فرهنگ ریشه‌شناختی گونه گویشی «باز»

دانسته شده، دور نیست گونه‌ای گویشی از همان یافه باشد که در گویشی با گشتگی «ی» به «ج / ژ» جافه / ژافه و سپس با قلب به «فاژه» دگرگون شده باشد.

۴-۳. کاره (kare)

کپک. تار عنکبوت.

این واژه که با این ساخت و بافت ویژه کاشان می‌نماید و در گویش‌نامه‌های دیگر یافت نشد، گونه بالانده «کره» است که به همین معنی هم در فرهنگ‌ها آمده و هم در گویش‌های دیگر ایرانی: «کپک کفره. کپره. کره. سبزی و سپیدی که بر روی اطعمه و نان‌های مانده افتد و آن نوعی قارچ ذره‌بینی است (دهخدا). مصدر آن: کره‌برآوردن، کره‌بستن، کره‌زدن و کره‌گرفتن را نیز به کپک‌زدن، سفیدک زدن و زنگار گرفتن و سبز شدن نان و میوه و جز آن معنی کرده است، و هم در برخی متون کهن. برای نمونه در عبارت «نان‌های بیات کره زنگ گرفته» (= نان‌های کپک‌زده)، در گزارش شگفت‌زیر درباره مولانا: «روزی فرمود که فاطمه‌خاتون! در خانه ما ماست هست؟ گفتم: بلی هست، اما به غایت ترش. فرمود که در کاسه بزرگ کرده در پیش او نهادم، فرمود که بیست سر سیر بکوب و در آن‌جا کن تا لذت گیرد؛ نیم‌شبی دیدم که بازآمد و ماست بخواست و نان‌های بیات کره زنگ گرفته را در آن‌جا ترید کرده، تمام آن کاسه را بخورد، و من قدری از آن ماست در دهان کردم، فی الحال زبانم آبله کرد از غایت حدت آن ...» (افلاکی، ۱۳۶۲، ج. ۱/ص. ۴۰۵) و از آن‌جا که «زنگ» و «زنگ گرفتن» به تنهایی نیز به معنی کپک و کپک‌زدن نیز هست، شاید «کره زنگ» «کره و زنگ» بوده.

کره چنان‌که دهخدا نیز یاد کرده، به عربی نیز رفته و به گونه «کرج» (= کپک) معرب شده و از آن اکراج و تکرّج و تکرّج نیز ساخته شده: «کرج الخبز و اکرج و کرج و

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

تکرّج ای فسد و علاه خضره: یعنی نان فاسد شد و سبزک برآورد (ابن منظور، ۱۹۸۸، ج. ۱۲/ص. ۶۲).

باری، کاره در معنی کپک، نیز تار عنکبوت گونه‌ای بافت بسیار ریز و ذره‌بینی است که بسیار هنرمندانه و شگفتی‌آور در کارگاه طبیعت بافته می‌شود، و از همین روی، از سوی پیشینیان نامی بسیار درخور یافته است، چراکه «کار» در بنیاد جز عمل و فعل، به معنی بافتن است و بر بنیاد همین معنی واژه‌های بسیاری از آن ساخته شده است، برای نمونه: عنکبوت را که کارش بافتن است، کارتنه، کارتنک، کارتن، کارباف، کاربافو و کاربافک نامیده‌اند، و بافته او را کرتینه. جای بافتن پارچه، فرش و... را نیز کارگاه و کارخانه گفته‌اند، چنان‌که ابزار و دستگاه گل‌بافی و گل‌دوزی را کارگاه. هنوز در کاشان قالی را که نمونه برجسته‌ای از بافت است، کار می‌گویند و بر بنیاد این معنی نام خانوادگی کسانی کارباف (= قالی‌باف) بوده و هست. گزاره‌هایی مانند «پشت کاره» به معنی در حال بافتن قالی است، «رفته خانه همسایه کار» به معنی رفته برای همسایه قالی ببافد، «کارش پایین آمد» به معنی قالی‌اش پایان یافت و از دستگاه جدا شد، و ... هنوز در میان کسانی که با قالی سروکار دارند، گزاره‌هایی آشنا و پرکاربردند. واژه قالی نیز هرچند آن را منسوب به قالیقلا: شهری در ارمنستان دانسته‌اند (دهخدا)، برآمده از «کار» می‌نماید، بدین‌گونه که «کار» با افزودن «ی» نسبت یا اسم‌ساز «کاری» شده، و سپس‌ها، در گویشی، کاری با گشتگی «ک» به «ق» و «ر» به «ل» قالی گشته است. بافته‌های دیگری چون «خالی» (= گلیمی بزرگ و منقش و پرزدار که در این زمان قالی گویند. پوشاک، جامه، لباس)، «گاله» (= جوال دوسویه که بر پشت خر و دیگر ستور گسترند و در هر دو جوال خاک و کوت و سنگ و یا سبزی و میوه بار کنند. خور که از میان بر پشت خر و جز آن دو تا شود نیمی به یک سو و نیم به سوی دیگر افتد و در آن سبزی یا خیار یا گرمک و هندوانه

و خربزه کنند. خورجین سخت بزرگ)، «گلیم» (= پوششی معروف که از موی بز و گوسفند بافند. جامه پشمین معروف که از پشم میش بافند)، «گوال» (= گاله، جوال)، «جوال» (گوشی از گوال یا عربی شده آن)، «جولق» (= جوالک، جوال)، خوره (= همان گاله یا نوعی از جوال است که آن را پر از غله کنند و چنان بر بالای باربردار اندازند که طرف سر جوال به گردن باربردار باشد) و ... (دهخدا)، نیز زادگان دیگری از همین مادرند، چنان که واژه فرنگی «کارپت» نیز. واژه های «سار» (کپک در گویش قمی)، «ساره»، «ساری»، «شار»، «شال» و ... نیز که همه بافتنی و گونه ای از پارچه اند، با گشتگی «ک» به «س» و سپس «س» به «ش» تبارشان به «کار» می رسد. گفتنی است که «شار» / «شال» که گونه ای پارچه و بافته ابریشمی است، همان است که با اندک گشتگی گویشی «شعر» شده و بافتن آن: شعرافی، در کاشان دیروز چنان رونق و رواجی داشته که چه بسا کسانی کاشان را شهر «شعرافی» شمرده اند. دور نیست «شعر» عربی به معنی موی و پشم و به مجاز، نخ و ریسمان که ابزار بافندگی است، نیز از همین جا ریشه گرفته باشد (در باره کار و واژه های برآمده از آن، نیز ← برومند سعید، ۱۳۸۲، ص. ۱۹۰).

باری، بر این بنیاد که «کار» به معنی بافته و بافتن است، با افزودن «ه» اسم ساز ویژه ساز (ه تخصیص) کپک و تار عنکبوت را که گونه ویژه ای از بافته اند، «کاره» نامیده اند، و چه نام درخوری.

۵-۳. هادر / هادر باش (hader)

مراقب، مواظب، هوادار، پاسدار.

این واژه که کاربردهایی از این دست دارد: «هادر این بچه باش» یعنی مراقبش باش جایی نره، گم نشه؛ و «هادرش نبودی، افدیدی» یعنی مراقبش نبودی و حواست بهش نبود،

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

افتاد، به گمان بسیار گویش کوتاه شده و کوچه ای «هوادر» است و هوادار و هواداری برای همگان واژگانی آشنایند، برآمده از «هوای کسی یا چیزی را داشتن» به معنی مراقب و مواظب آن/ او بودن. این واژه ساخت های هادرباش (=هوادر) و هادرباشی (= هواداری) را نیز دارد که هرچند «باش» و «باشی» آن ها می تواند برآمده از «بودن» در «هادر بودن» و «هادر باش بودن» باشد، خشوگونگی آن این پنداشت را پیش می آورد که شاید این ساخت ها با گرده برداری دانسته یا ندانسته از واژگانی چون آبدارباشی، خبازباشی، خیاطباشی، فضولباشی، معمارباشی، نقاشباشی و ... پدید آمده باشد. خشوگونگی «هادر باش» و «هادر باشی» نیز از این روست که اگر «هادر» کوتاه شده «هوادر» / «هوادر نه» باشد - که در ساخت و معنی مانند «پاس دار» است - خود صفت فاعلی خواهد بود و بی نیاز از پسوند «باش». هادر باش / هوادار باش را با «پاس دار باش» بسنجید تا خشوگونگی «باش» آن آشکارتر شود. از همین روی، «باش» و «باشی» هادر باش و هادر باشی یا پی آمد گرده برداری از واژه هایی چون آبدارباشی و ... خواهد بود، یا پی آمد آمیختن آن با «حاضر باش» و هادر را نه صفت فاعلی که صفت ساده پنداشتن.

درباره ساخت و ریشه این واژه جایی چیزی نیافتیم جز این سخن استاد صادقی درباره واژه کرمجگانی «هادر باش» (صادقی، ۱۳۸۰، ص. ۱۵۳):

«هادر باش: مراقب باغ، کسی که در باغ می نشیند و از آن مراقبت می کند. این کلمه مبدل «حاضر باش» است. در یزد نیز «هادر بودن» به معنی مراقب بودن است (افشار، واژه نامه یزدی) هادر باش در جنگ نامه سید جلال الدین اشرف که درباره جنگ های پیرامون آستانه اشرفیه گیلان است، نیز آمده است (جنگ نامه، اشرف، ۱۳۶۶، ص. ۱۲۶، به نقل از صادقی، ۱۳۸۰، ص. ۱۵۳).

گرچه گشتگی «حاضر باش» به «هادر باش» شدنی و پذیرفتنی است، بر این بنیاد که حاضر باش به معنی آماده باش است و هوای کسی یا چیزی را داشتن به معنی مراقب او بودن و از او پاس داری کردن (دهخدا)، پیوند ریشه‌ای و معنایی هادر با هوادار بیشتر و پذیرفتنی‌تر از پیوند آن با حاضر است.

استاد مصطفی ذاکری نیز در گزارشی درباره واژه «آزیر»، از این واژه یاد کرده‌اند و آن را با «حاذِر» و «حَذِر» عربی پیوند داده‌اند:

در یزد و کرمان کلمه هادر به معنی مراقب و مواظب بسیار رایج است و احتمال دارد که اصل آن حاذر به معنی آذیر و مواظب بوده است که ذال آن به تبع ذال‌های فارسی بدل به دال شده است (ذاکری، ۱۳۸۱، ص. ۹۴)

پیدا است که پیوند لفظی و معنایی «هادر» با «حاذِر» عربی بیش از «حاضر» است. حال که سخن از هادر به آذیر و حاذر رسیده، آیا نمی‌توان این هر سه واژه را که جز همانندی معنایی، همانندی واجی و ساختاری نیز دارند، هم‌تبار دانست و برآمده از یک خاستگاه؟ این واژه با گونه‌های هادر، هادربون و هادربونی در فارسی کرمانی نیز کاربرد دارد. کرمانی‌ها این مثل را نیز دارند: «مادرِ بچه هادرِ بچه» (صرافی، ۱۳۷۵، ص. ۲۰۸)؛ نیز در ساخت‌های هادربون و هادربودن در فارسی سیرجانی (سریزدی، ۱۳۸۰، ص. ۱۳۱)؛ نیز در ساخت‌های هادر، هادربون و هادربیدار در فارسی بردسیری (برومند، ۱۳۷۰، ص. ۲۰۶)؛ نیز در ساخت هُدُر در فارسی برزکی (جهانی، ۱۳۸۵، ص. ۲۲۵).

۳-۶. هم‌پاچه (ham p□□e)

هم‌داماد، باجناق، نسبت دو مرد که همسرانشان دو خواهر باشند. هرگاه دو مرد دو خواهر را به همسری بگیرند، هم‌پاچه یک‌دیگرند.

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

این واژه به گمان بسیار، گویش کوچه‌ای «همبازه» است ساخته شده از «همباز» + «ه» اسم ساز. و «همباز» - که در ایرانی باستان hama-baJa بوده - با ساخت و بافت و آوا و معنایی بسیار همانند همپاچه - همان است که سپس ها به «هنباز» و «انباز» گشتگی پذیرفته است، و انباز را که به معنی شریک است همه کمابیش می شناسند. همباز ساخته شده از دو بخش است: ۱. «هم» که پیشوند اشتراک و همانندی است و نشان گر همانندی و شراکت دو یا چند کس / چیز در داشتن و بهره‌مندی از چیزی، و در واژه‌هایی چون هم‌درس، هم‌کلاس، هم‌کار، هم‌راه، هم‌آخور، هم‌نژاد، هم‌شهری، هم‌بازی و ... برای همه شناخته است؛ ۲. «باز» به معنی بخش، بهره، سهم، قسمت، که گونه و گویش دیگری از «بخش» است و هردو در بنیاد از ریشه «بغ» به معنی بخش کردن. (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج. ۱ / ص. ۲۷۴) بر این بنیاد، «همباز» و گونه‌های دیگر آن: هنباز و انباز، یعنی هم‌بهره، هم‌سهم: دو / چند کس که هر یک سهم و بهره‌ای از چیزی دارند و در بهره‌مندی از آن چیز همانند و شریک‌اند. دو مرد نیز که دو خواهر را همسر گرفته‌اند، در همسری دو خواهر یا دامادی یک خانواده با هم انباز و همانندند، و از همین روی با افزودن «ه» اسم ساز و ویژه ساز به «هنباز» آنان را «هم‌بازه» نامیده‌اند که گونه ویژه‌ای از «هنباز» است (هنبازی در داماد یک خانواده بودن) همان گونه که با افزودن «ه» به «سبز»، «سبزه» را ساخته‌اند که گونه ویژه‌ای از «سبز» است، سپس ها در گویش کوچه‌ای، با گشتگی «ب» به «پ» و «ز» به «چ» «همبازه» «همپاچه» شده است. از این گزارش آشکار می‌شود که «پاچه» «همپاچه» با پاچه شلوار پیوندی ندارد، گرچه در ریشه‌شناسی کوچه‌ای «پاچه» را پاچه شلوار پنداشته‌اند و بر پایه این پندار، با گرده برداری از هم‌پاچه، هم‌تنبون (هم‌تنبان) و هم‌شلوار را نیز به همان معنی ساخته‌اند، نیز هم‌لنگ و هم‌پا، و سپس تر هم‌ریش و هم‌زلف و هم‌دندان را.

این را بیفزاییم که همپاچه را «باجناق» نیز می‌گویند، واژه‌ای که گرچه فرهنگ‌ها آن را ترکی و مغولی گفته‌اند، همانندی آشکار بخش نخست آن: باج، با بخش دوم همپاچه: پاچ، این پنداشت را پیش می‌آورد که شاید باج باجناق همان پاچ همپاچه باشد و بخش دوم آن: ناق/ ناک، گونه‌ای پسوند اشتراک و به معنی «هم».

۷-۳ و ۸-۳ هندات / هندتمو / هندتمون (hand□t-handotemu/n)

نقشه کشیدن، طرح ریختن، اندیشیدن، تصمیم گرفتن، قرار گذاشتن، هم‌فکری کردن، مشورت کردن.

این واژه به این معانی که تا چند دهه پیش در کاشان و حومه به کار می‌رفت و امروزه دیگر کاربرد چندانی ندارد، به گمان بسیار، گویش بسیار کوچه‌ای «هندات‌مان» است و ساخته شده از دو پاره «هندات» و «مان»: ۱. هندات کوتاه شده «هنداخت» است و هنداخت گویش کهن «انداخت» و انداخت معانی گونه‌گونی دارد، از آن میان: طرح، نقشه، تدبیر، مشورت، قصد، اندیشه (دهخدا)، از مصدر «انداختن/ هنداختن به معنی نقشه کشیدن، طرح ریختن، اندیشیدن، سگالیدن (دهخدا)؛ ۲. «مان» نیز گونه‌ای پسوند اسم‌ساز است از آن گونه که در «ساختمان»، «زایمان»، «ریدمان»، «گفتمان» و ... می‌شناسیم. باری، «هنداختمان» در فرایندی گویشی و سایشی نخست هنداثمان شده، سپس با گشتگی «ان» به «اون»، هنداثمون، و سپس ترها در زبان کوچه هندثمون و هندثمون، و سرانجام به گونه هندثمو کوتاه شده است.

در گویش راجی هنجن نیز هندات به معنی «پیش‌بینی، برنامه‌ریزی از قبل» و هندات کردن به معنی «برنامه ریختن، پیش‌بینی کردن» (آقاریع، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۴) کاربرد دارد.

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

به گمان بسیار «هنداجمون» در فارسی نائینی نیز گونه دیگری از همین هنداتمان/ هنداتمون است و پی‌آمد گشتگی «ت» به «ج». در کتاب فرهنگ نائینی می‌خوانیم: «هنداجمون: در فکر تهیه چیزی بودن، وسایل کاری را مرتب کردن، تدارک دیدن» (ستوده، ۱۳۶۵، ص. ۲۷۴).

این واژه در بیت زیر از قصیده مشنگی که به لهجه کاشانی و به گفته نویسنده «به زبان گُشات»^۲ سروده شده، آمده و شور و مشورت معنی شده (مذهب، ۱۳۲۱، ص. ۱۰۵):

خودد ی دم بیشی هندتمو کن که کُک شد رونگی و تنگ و منگی
خودت یک دم بنشین شوری کن.

از «هندتمو» ساخت‌های منفی «ناهندتموکار» و «ناهندتموکاری» نیز ساخته شده است: «ناهندتموکار» به معنی کسی که در زندگی کارهایش «هندتمون» یعنی طرح و برنامه و حساب و کتاب ندارد و با ولخرجی و بی‌برنامگی زندگی را برای خود دشوار می‌سازد، و «ناهندتموکاری» یعنی کارها را بی طرح و برنامه و حساب و کتاب، و هر ترکی پیش بردن؛ بی‌برنامگی؛ بی‌حساب و کتابی.

گفتنی است که «هندات» به معنی قصد و قرار، طرح و تصمیم، آهنگ و اراده، و نقشه و برنامه که اسم مصدر «هنداختن» است، در ساخت و معنی سنجیدنی است با «انداز» به همین معانی که اسم مصدر «اندازیدن» است: گونه دیگر «نداختن» که به‌ویژه در روزگار صفویان و سبک هندی کاربرد بسیار داشته است. برای نمونه این بیت‌های باقر کاشانی:

مانع وصل تو و یار که گردید امروز؟ تیغ در دست، به انداز که بودی امشب؟

(باقر خرده، ۱۴۰۴، ص. ۲۴)

سرِ مژگانِ تو گردم که به اندازِ جدل ایستاده چو یلان در صفِ میدانِ صف‌صف

(همان، ص. ۱۵۱)

۹-۳. هووغ / هووق (havuq)

هوو. هرگاه مردی دو / چند همسر داشته باشد، هریک از آن‌ها هووی دیگری است. واژه «هووغ» که سرشت و سرنوشتی بسیار همانند با «همپاچه» دارد، مانند همپاچه از تیر و تبار «همباز» می‌نماید و برگرفته از گونه کهن تر آن «همباغ»: ساخته شده از «هم» (پیشوند اشتراک) و «باغ» به معنی بخش و بهره، و روی هم یعنی هم بهره. از همین روی، دو زن را که از یک شوهر بهره‌مندند، همباغ نامیده‌اند. همباغ که ریشه در ایرانی باستان همه-باگه (*hama-bāga) دارد (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج. ۱ / ص. ۲۷۵). در گویشی «هنباغ» و در گویشی دیگر «انباغ» و «انبا» شده که به همین معنی هوو، هم در فرهنگ‌ها آمده است و هم در متونی چون کلیله و دمنه. گفتنی است منشی زاده «باغ» انباغ را گونه بالانده واژه اوستایی بَغَه (baāga) به معنی سرور و ایزد می‌داند (همان، ج. ۱ / ص. ۲۷۶) که می‌تواند درست باشد، و بر این بنیاد انباغ یعنی دو زن که یک سرور دارند. هرچند بغه به معنی سرور و ایزد نیز در همان بگه به معنی بخش و بهره ریشه دارد و ایزد را از این روی که بخش‌کننده بخت و سرنوشت همگان و همه چیز است، به این نام نامیده‌اند، همان گونه که بر این بنیاد، در عربی نیز یکی از نام‌های او را «قاسم» نهاده‌اند. باری، همباغ همان گونه که در گویش‌هایی هنباغ و انباغ و انبا شده، می‌تواند در گویش کوچه‌ای نیز با چند گشتگی و چنین فرایندی «هووق» شده باشد: همباغ > هنباغ > هنبوغ > هنبوغ > هووغ. هووغ نیز سپس‌ها کوتاه شده و به گونه «هوو» در آمده است. هرچند این پنداشت در باره ساخت و بافت و نژاد و تبار هوو، از نگاه گشتگی‌ها و دگرگونی‌های زبانی، گویشی و لهجه‌ای، شدنی و پذیرفتنی می‌نماید، ریشه‌شناسان دیدگاه‌های دیگری نیز دارند:

در فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی درباره ریشه هوو، از زبان بهمن سرکاراتی، چنین آمده: «ظاهراً از ایرانی باستان ha-vadūkā* (hm- > ha) مشتق و به لغت بیوگ

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

مربوط است» (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج. ۴/ص. ۲۹۲۳). قائم مقامی این ریشه شناسی را نپذیرفته و چنین نوشته:

هووی فارسی نیز مشتق است از گونه‌ای از **abōg** که **h** از آغاز آن حذف نشده بوده است و به آن یک پسوند **ōg** که در این کلمه دلالت بر تصغیر می‌کند، اضافه شده است. به عبارت دیگر، **hapōk** با حذف **h** بدل به **abōg** شده و از طرف دیگر، از یک لهجه دیگر و بر اثر یک نرم شدن ثانوی، به هوو تبدیل شده است ... بنابراین، این که بعضی این کلمه را مشتق از **ha- vadūkā-** دانسته‌اند به معنای «هم‌عروس» اعتباری ندارد (قائم مقامی، ۱۴۰۱، ص. ۳۹۳).

۳-۱۰. یَهُودِی (yahovdey)

ناگهان، ناگاه، غفلتاً، ی هو، یک‌باره و یک‌دفعه.

یَهُودِی و در گویش یهودیان کاشان: ایهودای (گبای، ۲۰۱۵، ص. ۹۳) که واژه‌ای ویژه کاشان می‌نماید و در دیگر گویش‌نامه‌ها یافت نشد، گویا ساخته شده از «ی» (= یک) و «هُودِی» باشد. بخش نخست آن کوتاه شده «یک» است که در آغاز دیگربراهای این واژه: یک‌باره، یک‌دفعه نیز دیده می‌شود؛ و بخش دوم آن به گمان بسیار گشته یا گونه دیگری از واژه کهن و کم‌کاربرد «هوازی» است که به معنی ناگهان، غفلتاً، یک‌باره، در فرهنگ‌ها آمده است (دهخدا)، و ساختار و ریشه روشنی ندارد. در فرهنگ ریشه‌شناختی درباره آن چنین آمده: «به گمان مکنزی ... تعریفی که صاحب برهان ... برای این لغت به دست داده [ناگهان، به یک‌باره]، تعریف مناسبی به نظر نمی‌رسد. با توجه به شواهد موجود، تعریف صحیح کلمه، «آن‌گاه، این‌طور، چنین» باید باشد؛ از این‌رو، احتمالاً مشتق است از اوستایی: $ava\Box\Box + z\Box$ (چنین، این‌طور)، و $z\Box$ که از ادوات متصل است» (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج. ۴/ص. ۲۹۱۷).

سخن مکنزی که «معنی ناگهان و به یکبار برای هوازی درست نیست»، چندان درست نیست؛ چراکه گرچه برخی از شواهد با معنی آن گاه و این طور و چنین جورترند، برخی دیگر با معنی ناگهان جورترند، و همین می تواند گواهی باشد بر اینکه هوازی هم به معنی ناگهان بوده و هم به معنی آن گاه، دو معنی ای که بی پیوند نیستند و چه بسا می توانند به جای هم به کار روند. اینک چند نمونه از کاربردهای هوازی که با «ناگهان» جورترند تا «آن گاه»:

یکی روز بنشست کی شهریار	به رامش همی خورد با چند یار
یکی سرکشی بود نامش گُرم	گوی نام بردارِ فرسوده رزم
به دل کین همی داشت ز اسفندیار	ندانم چه شان بود از آغاز کار
به هر جای کاواز او آمدی	ازو زشت گفتی و طعنه زدی
نشسته بد او پیش فرخنده شاه	رخ از درد زرد و دل از کین تباه
فراز آمد از شاهزاده سخن	نگر تا بدآهو چه افگند بن
هوازی یکی دست بر دست زد	چو دشمن بود گفت فرزند بد

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج. ۵/ ص. ۱۵۷)

«پس هوازی نگاه کردند، ابری دیدند که روی سوی وادی های ایشان نموده بود»
(بی نام، ۱۳۴۹، ج. ۲/ ص. ۲۰۰).

«ما دوش اندر طایف نشسته بودیم، پیش از نیم شب و حدیث همی کردیم، هوازی نگاه کردیم، در آسمان دیدیم که باز شد...» (همان، ص. ۳۱۱).
«نخستین وحی که بر پیغامبر آمد بدین سورت (علق) آمد. پیش از آن هرگز وحی نیامده بود، هوازی جبرئیل آمد او را گفت ...» (همان، ص. ۶۰۷).

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

«داود علیه السلام پس آن مرغ بر بام شد تا مرو را بگیرد، آن مرغ زاستر پرید، داود از پس او زاستر شد، هوازی نگاه کرد، زن اوریا را بدید برهنه بر سر حوض ایستاده...» (همان، ص. ۱۳).

اینکه در ترجمه‌های کهن قرآن «اذا» ی فجائیه گاه به ناگاه و ناگهان و گاه به هوازی برگردانده شده (یاحقی، ۱۳۷۲، ج. ۱/ص. ۱۰۲)، گواهی است بر این که هوازی به معنی ناگهان نیز بوده است.

گفتنی است که واژه کوچه‌ای «ی‌هو/ی‌هو» (= یک هو) به معنی ناگهان و ناگاه که در فارسی گفتاری واژه‌ای شناخته و زبان‌زد است، و در فرهنگ‌ها نیز آمده است (دهخدا) گویا کوتاه‌شده همین «یهودی» باشد، چنان‌که واژه شناخته و پرکاربرد «بی‌هوا» به معنی ناگاه و ناگهان (دهخدا) نیز با آن هم‌هواست.

۴. نتیجه

برآمد برجسته آنچه در این پژوهش درباره گویش از میان‌رفته پیشین کاشان و بررسی ساختار، ریشه و معنی برخی از واژه‌های برجامانده از آن گویش، گفته شد، دو چیز است: ۱. در کاشان مانند بسیاری از دیگر شهرها، هم‌پا و هم‌راه فارسی معیاری و نوشتاری، گویشی بومی / راجی / رایجی نیز در کار بوده که بیشتر در گپ و گفت‌های هرروزی به کار می‌رفته است. این گویش بومی که در سایه گسترش روزافزون فارسی، کم‌کم کم‌رنگ می‌شود، تا سده دوازدهم لنگ‌لنگان می‌پاید و از آن پس جز در برخی آبادی‌های پیرامون، میدان را یک‌سره به فارسی وا می‌نهد؛

۲. واژه‌های کوچه‌ای و عامیانه، وارونه پندار ناروای بسیاری که آن‌ها را بی‌ریشه، خطا و ناروا، یا نشان بی‌کلاسی و بی‌فرهنگی می‌پندارند و با چنین پنداری از آن‌ها دوری و

بی‌زاری می‌جویند، و با چنین کرداری خاموشی و فراموشی آن‌ها را شتاب می‌دهند، و با چنین شیوه‌ای به فرهنگ پیشینه و پیشینه فرهنگی خویش لگد می‌زنند، واژه‌هایی ریشه‌دار و درست و استوارند و یادگارهایی و نشانه و نمایه‌هایی از فرهنگ و زبانی بس دیرین که از ورای هزاره‌ها، با هزاران فراز و فرود، به امروز و به ما رسیده‌اند و از ما سپاس‌داری و پاس‌داری چشم دارند.

پی‌نوشت‌ها

۱. گفتنی است که «بهلوی» در خریده‌القصر چاپ میراث‌مکتوب، به خط «بهلوتی» شده است.
۲. در پانویشت «کشات» عیب معنی شده، که درست نیست. کشات جمع طنزی «کاشی» است که بر گرده قاضی و قضات، راوی و روات، داعی و دعوات و ... ساخته شده است.

منابع

- آقاریع، ا. (۱۳۸۳). *گویش راجی هنجن*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- ابن منظور، م. (۱۹۸۸). *لسان العرب*. نسقه و علّق علیه و وضع فهارسه علی شیری. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ابومنصور اصفهانی، ع. (۱۳۶۴). *ترجمه عوارف المعارف سهروردی*. به اهتمام ق. انصاری. تهران: علمی و فرهنگی.
- اسیر شهرستانی، م. ج. (۱۳۱۴ق). *کلیات*. چاپ سنگی. لکهنو: مطبعة نول کشور.
- افلاکی، ش. ا. (۱۳۶۲). *مناقب العارفین*. به کوشش ت. یازیجی. تهران: دنیای کتاب.
- بابایی، ب. ل. کاشانی. (۱۴۰۰ الف). *کتاب /نوسی*. برگردان، تصحیح و پژوهش ع. فلاحیان. لس‌آنجلس: شرکت کتاب.

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

بابایی، ب. ل. کاشانی. (۱۴۰۰ب). کتاب *انوسی، زندگی یهودیان ایرانی در عصر صفوی در اشعار بابایی بن لطف و بابایی بن فرهاد به همراه اضافاتی از ماشیح بن رفائل*. بازنویسی، ویرایش و بررسی تاریخی ن. پیرنظر. تورنتو: کتاب ایران‌نامگ.

باقر خرده کاشانی. (۱۴۰۴). *غزل‌های باقر خرده*. تصحیح و تعلیق س. م. راستگوفر و س. م. ف. راستگوفر. تهران: میراث مکتوب.

برومند سعید، ج. (۱۳۷۰). *گویش بردسیر*. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.

برومند سعید، ج. (۱۳۸۲). *دگرگونی‌های آوایی واژگان در زبان فارسی (ج. ۳)*. کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

بیدل دهلوی. (۱۴۰۰). *دیوان*. تصحیح و تحقیق س. م. طباطبایی. تهران: شهرستان ادب.

بی‌نام. (۱۳۴۹). *تفسیر قرآن مجید*. نسخه محفوظ در کتابخانه کمبریج. به تصحیح ج. متینی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

تقی‌الدین کاشانی. (۱۳۸۴). *خلاصه الاشعار و زبدة الافکار (بخش کاشان)*. به کوشش ع. ادیب برومند و م. ح. نصیری. تهران: میراث مکتوب.

جهانی، ز. (۱۳۸۵). *برزک، نگین کوهستان*. کاشان: مرنجاب.

حسن‌دوست، م. (۱۳۹۳). *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

ذاکری، م. (۱۳۸۱). *ریشه‌یابی یا ریشه‌تراشی: نقدی بر مقاله وجه اشتقاق چند لغت فارسی*. نامه ایران باستان، ۳، ۹۲-۹۹.

راوندی، س. ا. (۱۳۳۴). *دیوان*. عنی بتصحیح و طبعه السید جلال‌الدین الارموی المشتهر بالمحدث. تهران: مطبعة مجلس.

ستوده، م. (۱۳۶۵). *فرهنگ نائینی*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

سریزدی، م. (۱۳۸۰). *نامه سیرجان*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

صادقی، ع. ا. (۱۳۸۰). *فارسی قمی*. تهران: باورداران.

فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۱۴، شماره ۶۹، پاییز ۱۴۰۵

صادقی، ع.ا. (۱۳۸۱). قطعه‌هایی باز یافته از کتاب الموازنه حمزه اصفهانی. *نامه ایران باستان*. ۱، ۶۲-۳.

صادقی، ع.ا. (۱۳۸۹). «درباره برهان قاطع». در م. غلامرضایی (به کوشش)، *ارج نامه محمد معین*. تهران: میراث مکتوب.

صائب تبریزی، م.ع. (۱۳۸۳). *دیوان*. به اهتمام م. قهرمان. تهران: علمی و فرهنگی.

صرافی، م. (۱۳۷۵). *فرهنگ گویش کرمانی*. تهران: سروش.

ضرابی، ع. (۲۵۳۶). *تاریخ کاشان*. به کوشش ا. افشار. تهران: امیرکبیر.

عمادالدین اصفهانی. (۱۳۷۸). *خریده القصر و جریده العصر*. تقدیم و تحقیق د.ع.م. آل طعمه. تهران: میراث مکتوب.

فردوسی، ا.ق. (۱۳۸۸). *شاهنامه*. به کوشش ج. خالقی مطلق. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

فیروزبخش، پ. (۱۴۰۲). *فهلویات*. تهران: موقوفات دکتر محمود افشار.

قائم مقامی، س.ا. (۱۴۰۱). *چهل گفتار در فرهنگ، تاریخ و ادب ایران*. تهران: گویا.

قاسمی، م. (۱۳۸۸). *ذیلی بر ذیل فرهنگ‌های فارسی*. نشر دانش، س ۲۳. ش ۳. صص ۴۳-۵۷.

گبای، ن. (۲۰۱۵). *فرهنگ زبان هزاران ساله یهودیان کاشان*. لوس آنجلس. بازیابی شده از:

babanouri.com

لاله تیک چندبهار. (۱۳۹۸). *بهار عجم*. تصحیح ک. دزفولیان. تهران: طلایه.

محدث ارموی. (۱۳۶۶). ← *منتجب الدین علی بن بابویه الرازی*. (۱۳۶۶).

مذهب اصفهانی، م.ع. (۱۳۲۱). *تذکره یخچالیه*. به تصحیح و تحشیه ا. گلچین معانی. تهران: شرکت تضامنی حیدری.

منتجب الدین علی بن بابویه الرازی (۱۳۶۶). *الفهرست*. تحقیق و مقدمه: س.ج. محدث ارموی. به

کوشش م. سمایی حائری. زیر نظر م. مرعشی. قم: کتابخانه عمومی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی.

بررسی ساخت، معنی و ریشه ده واژه کاشانی _____ سید محمدفرید راستگوفر و همکار

میدانی، ا.ب.م. (۱۳۷۹). ترجمه فارسی الابه: شرح السامی فی الاسامی. به کوشش ع.ا. صادقی. ضمیمه شماره ۱۰ نامه فرهنگستان. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

نجیب کاشانی، ن.م. (۱۳۸۲). کلیات. مقدمه، تصحیح و تعلیقات ا. دادبه و م. صدری. تهران: میراث مکتوب.

نجیب کاشانی، ن.م. (۱۳۹۴). تاریخ کشیک‌خانه همایون. تصحیح و تحقیق ا. دادبه و م. صدری. تهران: میراث مکتوب.

وارسته سیالکوتی. (۱۳۶۴). مصطلحات الشعراء. تهران: مؤسسه پژوهش‌های فرهنگی.

واعظ قزوینی، م.ر. (۱۳۵۹). دیوان. به کوشش س.ح. سادات ناصری. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علی‌اکبر علمی.

یاحقی، م.ج. (۱۳۷۲). فرهنگ‌نامه قرآنی. مشهد: انتشارات آستان قدس.

سایت

معجم الدوحة التاريخی للغة العربیة.

References

- Abu Mansour Isfahani, A. (1985). *The Persian translation of Awarif al-Maaref by Suhrawardi*. Elmi va Farhangi.
- Aflaki, Sh. A. (1983). *The virtues of the mystics*. Donya-ye Ketab.
- Anonymous. (1970). *Commentary on the glorious Quran*. Manuscript preserved in the Cambridge Library. Iran Culture Foundation.
- Aqa Rabie, A. (2004). *The Raji dialect of Henjan*. Academy of Persian Language and Literature.
- Asir Shahrestani, M. J. (1935). *Collected works*. Lithographic edition. Nul Kishur Press.
- Babaei, B., Kashani, L. (2021a). *The Book of the Anusim*. Ketab.
- Babaei, B., Kashani, L. (2021b). *The Book of the Anusim: The lives of Iranian Jews in the Safavid era in the poems of Babaei ben Lotf and Babaei ben Farhad, with additions by Mashiah ben Rafael*. Rewritten. Ketab Iran Nameh.

- Bagher Khorde Kashani. (2025). *The Ghazals of Bagher Khorde*. Mirath-e Maktub.
- Bidel Dehlavi. (2021). *Collected poems* (edited and researched by S. M. Tabatabaei). Shahrestan-e Adab.
- Boroumand Saeed, J. (1991). *The Bardasir dialect*. Kermanology Center.
- Boroumand Saeed, J. (2003). *Phonological changes in Persian vocabulary* (Vol. 3). Shahid Bahonar University of Kerman.
- Emad al-Din Isfahani. (1999). *The pearl of the palace and the Gazetteer of the age* (introduction and research by D. A. M. Al-Toumeh). Mirath-e Maktub.
- Ferdowsi, A. Q. (2009). *The Book of Kings* (edited by J. Khaleghi-Motlagh). Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Firouzbaksh, P. (2023). *Fahlaviyat*. Dr. Mahmoud Afshar Foundation.
- Gebai, N. (2015). *The Thousand-Year-Old language of the Jews of Kashan*. Los Angeles. Retrieved from babanouri.com
- Ghaem-Maghami, S. A. (2022). *Forty essays on the culture, history, and literature of Iran*. Goya.
- Ghasemi, M. (2009). A supplement to the supplement of Persian dictionaries. *Nashr-e Danesh*, 23(3), 43–57.
- Hasandoust, M. (2014). *An etymological dictionary of the Persian language*. Academy of Persian Language and Literature.
- Ibn Manzur, M. (1988). *The Arabic language* (edited, annotated, and indexed by Ali Shiri). Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Jahani, Z. (2006). *Barzak, the Jewel of the mountains*. Maranjab.
- Laleh Tik Chandbahar. (2019). *The spring of Ajam* (edited by K. Dezfulian). Talayeh.
- Meydani, A. B. M. (2000). *Persian translation of Al-Ibanah: commentary on Al-Sami fi al-Asma* (edited by A. A. Sadeghi. Supplement to Issue 10 of *Nameh-ye Farhangestan*). Academy of Persian Language and Literature.
- Mohaddes Armawi, S. J. (1987). See Montajab al-Din Ali ibn Babouyeh al-Razi.
- Montajab al-Din Ali ibn Babouyeh al-Razi. (1987). *The bibliographical index* (researched and introduced by S. J. Mohaddes Armawi. Edited by M. Samami Haeri). Under the supervision of M. Marashi. Qom: Ayatollah al-Uzma Marashi Najafi Public Library.
- Mottaheb Esfahani, M. M. A. (1942). *The Yakhchalieh biographical anthology* (edited and annotated by A. Golchin-Maani). Heidari Joint Stock Company.

- Najib Kashani, N. M. (2003). *Collected works* (introduction, critical edition, and annotations by A. Dadbeh and M. Sadri). Mirath-e Maktub.
- Najib Kashani, N. M. (2015). *The history of the imperial kitchen* (edited and researched by A. Dadbeh and M. Sadri). Mirath-e Maktub.
- Ravandi, S. A. (1955). *Collected poems* (edited and published by Jalal al-Din al-Urmavi, known as Mohaddeth). Majles Press.
- Sadeghi, A. A. (2001). *The Persian language of Qom*. Bavardaran.
- Sadeghi, A. A. (2002). Recovered pieces from Hamza Isfahani's *Kitab al-Mowazeneh*. *Nameh-ye Iran-e Bastan*, 2(1), 3–62.
- Sadeghi, A. A. (2010). On Borhan-e Qate. In M. Gholamrezaei (Ed.), *Festschrift for Mohammad Moin*. Tehran: Mirath-e Maktub.
- Saeb Tabrizi, M. A. (2004). *Collected poems* (edited by M. Ghahreman). Elmi va Farhangi.
- Sarrafi, M. (1996). *Dictionary of the Kermani dialect*. Soroush.
- Sirjazi, M. (2001). *The Book of Sirjan*. Academy of Persian Language and Literature.
- Sotoudeh, M. (1986). *The Naein dictionary*. Institute for Cultural Studies and Research.
- Taghi al-Din Kashani. (2005). *The essence of poems and the quintessence of thoughts: The Kashan section* (edited by A. Adib Boroumand and M. H. Nasiri). Mirath-e Maktub.
- Vaez Qazvini, M. R. (1980). *Collected poems* (edited by S. H. Sadat Naseri). Ali-Akbar Elmi Press.
- Varasteh Sialkoti. (1985). *Terminology of poets*. Institute for Cultural Research.
- Yahaghi, M. J. (1993). *Quranic dictionary*. Astan Quds Razavi Publications.
- Zakeri, M. (2002). Etymology or pseudo-etymology: A critique of the article “The etymology of several Persian words.” *Nameh-ye Iran-e Bastan*, 3, 92–99.
- Zarrabi, A. (1957). *The history of Kashan* (edited by I. Afshar). Amirkabir.

Website

- Doha Historical Dictionary of the Arabic Language. (n.d.). *Historical Dictionary of the Arabic Language*.

